

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

7. füzet.

Arany László és a magyar politikai költészet.

I.

Nemzeti mondáinktól fogva a hitvitázókon keresztül el egész napjainkig a magyar irodalom legállandóbb jellemvonása az, hogy szoros összefüggésben áll politikai történetünkkel. Majd nyomon kíséri a költészet a politikát; együtt sír, vagy együtt örvend vele. Zrinyi a megoszlott nemzetért szenvedti vértanú halálát. S az eposz eszméje: Isten bűneiért sújtolja a szertehúzó nemzetet — már száz esztendővel előbb felbukkan s a XVI. sz. keresztül él; költők és prédikátorok, történetírók és az országgyűlés maga is törvényezikben éltetik . . . A kurucz diadalok nyomán felhangzik az önbizalommal telített hetyke kurucz nóta. S a szerenecsillag lehullása, ügyünk bukása után szomorun kérdé a magyarság

Hejh Rákóczi, hejh Beresényi . . .
Hol vagytok ti? . . .

Máskor előtte jár, megelőzi a költészet a politikai történetet. Kazinczy megelőzte Széchenyit, a nyelvújítás a politikai újjászületést. Igaza van Beöthy Zsoltnak, hogy a magyar költészetnek legáltalában, legigazabb symboluma a lantnak az ország jogkönyvével és kardjával összefűződő képe. Költészetünknek összes alkotásai a legrégebb időktől mostanig azon középpontok közé csoportosúlnak, a mely pontok szerint a magyar állam hajójának mozgása szabályozódott: törvénykönyvünkhöz, alkotmányunkhoz ragaszkodtunk s a ki vagy a mi attól elszakítani törekedett, kardunk elébe ütközött s csak kardunkon keresztül juthatott törvénykönyvünkhöz, vehette el alkotmányunkat.

Más népek élete, más államok életének folyása szerencsésebb volt, mint a miénk. Nekünk örökké, ezer esztendőn kereszt-

túl harezolnunk kellett kelet nyers erőivel. Meg kellett védenünk kelettel szemben nyugati műveltségünket, intézményeinket: állandó ostrom alatt álló bástyája voltunk a művelt nyugatnak. Ám hasonló volt viszonyunk a nyugati népekhez is. Megvédtük ugyan tőlük kapott műveltségünket, de egyszersmind védekeznünk kellett a nyugati műveltség elnyeléssel fenyegető fölénye ellen is. S kivált Mátyás kora óta az anyagi és szellemi önvédelem csatáiban emésztődött fel minden erőnk. Általános emberi eszmék nálunk meleg visszhangra találtak ugyan, de bőven nem teremtek idehaza. Az emberiség történetében a magyar faj nem a termelő, világra szóló productiókkal jeleskedik, hanem az értékesítő magatartással, a melylyel ezen nagyszabású eszméket megvédté és fentartotta. Ennek következtében a magyar faj szellemének története szűkebbkörű a nagy népek múltjánál. Hát ez igaz, sőt költészetünk is — nem hiába *egy testvér* történelmünkkel — az eszmék egyetemes voltát tekintve nem mérkőzhetik ezen szerencsésebb helyzetű népek költészetével. Költészetünk, épen mint történelmünk, szűkebb körű. De vajjon, hogy merülhet el a boldogság nyugodalmat nyújtó élvezetében az, kinek élete folyton-folyvást koczkára van vetve? Különbön is kérdés, hogy vajjon az elvek és intézmények gyakorlati megszilárdítása s a közjó hathatós támasztékául való megőrzése kevesebb szellemi fölényt kíván-e, mint az elvek és intézmények kigondolása? Hisz a ki a népek múltját ismeri, jól tudja, hogy nem a közszabadság kikiáltása, életbe léptetése, hanem a közszabadság megóvása s fentartása a nagyon nehéz, megoldhatatlan probléma.

Elég, hogy a mint multunk folytonos védekezés és tiltakozás: költészetünk is örökös tiltakozásai és sóhajtásai által gyakran egyhanguvá lett.¹ Egész multunk *egy szentelt fájdalom*. Költészetünk is telidestele van a fájdalomnak és panasznak hangos sírásaival. Ez egész költészetünknek jellemvonása, meghatározó jegye. Annál inkább jellemző tulajdonsága, specificus differentiója politikai költészetünknek, mely — mint neve is mutatja — politikumról szól, melynek termékei politikai tényhez, valósághoz fűződnek.

¹ Arany László: A magy. polit. költészetéről. Összes művei II. k. 303 l.

Mert ha áll — pedig áll, — hogy minden jó költemény alkalmi költemény a szó nemesebb értelmében, még inkább talál ez észrevétel a politikai költészet termékeire. Lehet, hogy az alkalom nyom nélkül elmúlik s vele együtt az alkalom sugalta költemény is. Vagy pedig az alkalom a nemzetre, a nemzet társadalmára nagyon fontos, messzire kiható s ezért hullámvérései is nagy távolságra elhatnak. Az ilyen alkalmiszülte költemény él és hat nemzedékeken keresztül. Vitéz Csizi István uram „együgyü versekbe“ foglalta a nagy örömet, hogy Albert herceg s Krisztina hercegné a töröktől visszafoglalt Budavárba költöztek (1766). Neki ez az alkalom olyan nagyszerű volt, hogy kardforgatáshoz edzett kezét pennára fogta. Ámde a nemzet sorsára, a nemzet közérzésére ez az esemény teljesen közömbös, sőt érdektelen volt. Ezért a Csizi István költeményére legfőlebb az irodalomtörténet emlékezik. Ellenben az Esztergom megvételéről (1706) vagy az Ocskai Lászlóról való ének évszázakat túlélt. Üdeségével megkap, komoly erkölcsi hangjával lelkesít ma is. Mert e két utóbbi költeményből a nemzet lelke szól, a nemzetnek valósággal megjelent érzéseit rajzolja, míg Csizi István a — magát.

Tehát nem minden politikai alkalomhoz fűzött költemény ér valamit. Az alkalom olyan közéleti tény, valóság, olyan tünemény, melyben a nemzet szelleme nyilatkozik meg. Ha ez a tünemény meghatározó tünemény, a hozzáfűződő költői alkotás is nagyobb érdeklődésre számíthat. De még egy föltétel szükséges. Az t. i., hogy a költő ebben a fontos, jellemző tüneményben a legjellemzőbb tulajdonságot vegye észre. Kit nem hevít korának érzeménye, szakítsa ketté lantja húrjait — mondja Eötvös József. — Különben a nemzettől nem nyer meghallgatást.

Politikai költészetünket ép annyi tudománnyal, mint éles elmével vizsgálta és elemezte Arany László. Értekezése, mely akadémiai székfoglaló, ez ideig nemcsak magában áll, hanem alapos és kimerítő is. Máig legalaposabb ismerője, egyetlen elméletírója ő a magyar politikai költészetnek. Eredeti költői munkái is jobbára a politikai költészet termékei közé tartoznak. Lássuk, hogy az elméletíró milyen gyakorló költő?

II.

A *délibábok hőse* 1872-ben a Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert költői elbeszélés.

Hőse Húbele Balázs, egy valóságos ingenium abruptum; életkora körülbelül 20—30 év között, 1860—71-ig.

A Húbele név nem történeti név. Arra szoktuk mondani, a ki mindenre kapható, a ki könnyen beleugrik a legnyaktörőbb vállalatokba. Etymológiája egészen világos. A bele birtokragos határozóragnak és a hí vagy hű, gyakran gyí, vagy gyű indulatszónak az összetétele. Ezt az indulatszót használja a köznyelv az igavonó barmok megindításakor, vagy ha mozgását gyorsítani, erőfejlesztését fokozni kívánja. Használja a költői nyelv is. Petőfi megitatja paripáját s aztán újra útnak bízta: Gyí lovam, gyí Betyár! Esztelen, oktalan állatnak mondja tehát nyelvünk: hí vagy gyí. Híbele vagy húbele ember tehát az, a ki valamely külső hatásra gyorsan eselekszik a nélkül, hogy tettének indokait világosan szemügyre venné s következményeivel tisztában volna.

Ilyen húbele jellem a mi Balázsunk is, a délibábos hős. Szerepre vágyó, rajong a honért, mohón akarja szolgálni, csak nem tudja: mivel. A hatvanas évek kezdetén az egyetemre subscribál, ott először is úri magyar temperamentuma jelentkezik: nem tanul. Egyetlen tanulmánya a padfaragás és pipálás. Igazi víg czimbora. Enni, inni, férfitársaságban duhajkodni jól, sőt a legjobban tud. Nagy a népszerűsége, míg egyszer csak valami nem sikerült éjjeli hazafias csínyen a rendőrség rajta fogja. Társai, kik a csínyre beugratták, kinevetik s ő Achilleusként duzzog s félrevonul. Keresi a magányt, miután a zajban csalatkozott. Adja az életuntat, míg véletlenül egy felfedezésekben utazó színész Shaksperet lát benne. Balázst ragadja a gondolat, hogy írjon drámát. Tervet tervre sző; dramaturgiát tanul, nyeli Lessinget. A megírandó drámához

. hősi jellem az van készletben.
Hisz hőst minálunk lelmi nem nehéz,
Ki lóport sem szagolt tán életében,
Asztal körül, ha kell, mind nagy vitéz.

De áruló jellem is kell. Nemsokára ilyenre is akad. Réfalvy ez, ki a szabadságharcz után a szomorú napokból látszólag neje meggyalázása árán menekült meg. Ezért a közvélemény megbélyegzi, noha híven szolgálta a nemzeti ügyet. Ezt a Réfalvyt akarja tanulmányozni s általa drámájában a hazaárulót megrajzolni. Lakására siet, de csak lánykáját leli otthon. Majd megjön Réfalvy is. De sem személye, sem környezete nem olyan visszataszító, mint a hogy egy hazaárulót Balázs magában elképzelt. Lakása kedves, virágoktól ékes, lánya bájos és elragadó. Maga pedig böles és élettapasztalatokban gazdag hazafi, ki óva inti a nagyratörő ifjút, hogy

.....ki csak a költők honát kutatja,
A földön járni tudni elfeled.

Diktum-faktum, a mi Shakspere-Balázsunk szerelmes lesz a hazaáruló lányába.

Most a szerelem ígérte boldogság s az írói dicsőség reménye között hánykódik lelke. Melyiket válaszsza? ez a nagy kérdés. Merészen, huszárosan elhatározza, hogy a kettős boldogság pálmáját megnyeri. Ez nem is oly nehéz, hisz Goethe, Burns, Eötvös, Kemény s a régiek is Dante, Zrinyi kettős pályát futottak meg. Miért ne tehetné meg ő is? Újra drámát ír s tanulja a jogot. Ő a komolyság higgadt pontifexe, megveti a percz gyönyöreit.

Ámde e közben recseg, ropog az absolutismus épülete. Solferino, Magenta kemény ütést mért rája. Itthon a hevesvérűek már általános felkelést terveznek. A fuldokló hatalom örömmel kapaszkodik bele a forradalom felfedezésébe s megtorlásába. A dolog fiaskóval végződik mindkét részen.

Mi azt hívők: kész a felkelés.
A kormány meg: felfedezte azt.

A kettős felsülésre a kormány dühében keményen sorozni kezd s Balázs is borjú alá kerül. Közönyt színelve, búcsúzik el kedvesétől s viszik Olaszországba. De az osztrák hadseregből megszökik s felcsap garibaldistának. Kifesti a jövőt élénk színnel, midőn győztesen, érdemrendekkel szabad hazájába visszatér. Balázs azonban most is a futó homokra épített. Részt vesz a dicső olasz szabadságharczban. De az se az olaszoknak, se

nekünk a szabadságot nem hozta meg. Remény, dicsőség kurtán véget ér. Kiki megkapja félévi zsoldját s mehet, a merre tetszik. Balázsnak is szétfoszlott minden ábrándja. Csak az maradt meg, mit búcsúztakor könnyen felejthetőnek hitt: szerelme. Ez most egész lelkét elfoglalja. Bírni vágyik imádottját, ki — hitte — bízton várni fog rája.

Szép reménye vak remény volt. A mint járja az olasz muzeumokat, régi, ismerős barátjával találkozik, ki hetykén elmondja, hogy nős, felesége Réfalvy leánya. Gombház — próbálja magát vigasztalni Balázs. De bizony hasztalan becsmérli szíve érzését, megrendíti őt az, hogy kedvese másé lett. Csalódott ebben is. Feledni kell a bánatot — a tudománynyal. Ez úgy se csal meg senkit. Könyvek közé temetkezik s történet-böleseleti művekbe kap. Ezekből új vezérötleme támad: a munka, a békés munkálkodás útján boldogulni s boldogítani. Angliába megy nemzetgazdasági tanulmányokat végezni. Mill Stuart s Proudhon az olvasmánya. Az angolok nagyszerű nemzeti életét, gazdagságát megbámulja. Mindent azonnal készen egyszerre honába átültetni kíván.

Mert ezalatt itthon is beáll a munka ideje, a kiegyezés létre jön. Balázs is visszatér honába. Komolyabb ugyan, de még mindig hübele. Munkakedve, reformtervezgetése folyton erősből. Hisz maga látta Anglia szabadságát, jólétét s műveltségét. Maga látja s összehasonlítja ezzel a haza műveletlen s parlagon heverő földjét. Reformálni kell, az szent bizonyos. Balázsunk is megindul, hogy reformer legyen, de bizony bolondnak tartják s nemes szándékát még meg is gyanúsítják. Dugába dönt terveit a vidéken hagyva, megugrik s Pestre megy. Ide is az önzetlenség vezeti s a közügy szeretete. De csak az ellenkezőt látja ott is. Megutálja Pestet, hazaindul bátyjához, hogy Epikuros módjára éljen. Hajótörötten ér haza. Bátyjánál ép nagy lakoma van. Ott van a többek között volt kedvesének, Etelkének a férje is. Duhajúl mulatnak. A férj hívására ittasan elmennek meglepni Etelkét. A borszította mámor s az egykori szenvedély emléke elveszi Balázs önuralmát. Botránnyt követ el.

Másnap kijózanul. Lassan-lassan feldereng előtte, mit mámorosan elkövetett. Meglepi az önvád, gyötri a titkos bűnhődés, megutálja magát s síváran tengeti napjait.

III.

A délibábok hősenek meséje tehát az abszolutizmus második — hazánkra s nemzetünkre kevésbé rossz felében s a kiegyezés első pár évében történik.

Alapgondolatát maga az író megfogalmazza. (A délibábok hőse I. r. 5—6 szak).

A népek élte egy nagy szerves élet; benne a jó és rossz elem folyton-örökké tusázik. A tusakodással járó romlásból támad az új élet. Ebben a szerves folyamatban a népek java és salakja egygyé vegyülve gerjedez. A rothadó elem kiválik s elenyésczik. A jobb rész, az tovább él s új küzdelemre hívatik el, most már valamely nagyobb czélért. S ez a körforgás ismétlődik mindig újabb és újabb, nagyobb és magasztosabb czélért. De be nem fejeződik s a czél el nem éretik soha. Bármily önérettel tölti el a küzdőt ereje nagyságának tudata, czélt még se ér. Bárhol és bármikor vegyünk keresztmetszetet a történelmi folyamatról: megvalósult czélok, befejezett s teljes eredményt nem fogunk találni. A népek tusakodása arra jó, hogy benne és általa az eszmék tisztázódjanak s az emberiségnek életre való eleme életrevalóságát megbizonyíthassa. Arra jó, hogy az életre nem való elem kiváljék s elhulljon.

Példája hősom: Hübele Balázs.

Nyilvánvaló ennek következtében, hogy A délibábok hősenek alapozása, conceptiója nem sikerült. A költő által megfogalmazott történet-bölcseleti álláspont helyessége vagy tarthatatlansága itt szóba se jöhet. Történetírók vitakozhatnak azon, hogy ez az álláspont megfelel-e az igazságnak vagy nem. Nekünk azonban a költőtől ezt a felfogást igaznak, a valósággal összhangzónak kell elfogadnunk még akkor is, ha a tán a történet pragmatizmusa mást tanítana is. Hübele Balázs tehát szomorú példája annak, hogy a történelem tanúbizonyossága szerint czélját senki el nem éri, legyen törekvése bármilyen nemes és tiszta.

Szomorú példája, de siker nélkül való példája. Mert hisz a hübele jellemeknek soha semmi sem sikerült. Nem sikerül, mert ezek minden cselekvésüknél kirugják lábuk alól a talajt s ajtóstúl törnek be az események árjába, a mely természet-

sen elsodorja őket. A hübele jellemeeknek legfőbb vezérük a pillanat; ők a leghígabb impressionisták. Nincs elég józan eszük, mint a hogy a mi Balázsunknak sincs. Kovályogva kapkodnak ők egész életükben s ép ezért egyetlen lépésük sem kimért, okszerű, eredményes és eszélyes lépés. Már pedig esztelen, ildomtalan egyéniségek pályájának megrajzolásával a történelmi igazságokat megbizonyítani nem lehet. Ezek t. i. beszámíthatlanok szavaikban, tetteikben, egész erkölcsi magatartásukban. Ilyen hebehurgya eljárású emberek előfordúlnak az életben, a társadalomban. De azért épen nem történelmi alakok. Semmi más hatásuk nincs azon kívül, hogy részvétünket felkeltik s kiérdemlik. A délibábok hőse is, mint afféle jó bolond, kapkodó bölcseséggel, igazabban oktalan szelességgel rohan az életbe, hogy boldogítsa magát s hazáját. Kudarczból kudarczba, csalódásból csalódásba botlik. Csalatkozik mindenben, kiábrándul mindenből, végül önmagából is. De hisz az előre bizonyos, hogy hübele embernek semmi sem sikerül. Igazában véve, Balázst sem csalja meg semmi és senki. Nem a körülményekben, önmagában van a hiba. S mikor ezt lépésről lépésre elköveti s ezéjét meg nem valósíthatónak látja, újabb hibát követ el, mert a sikertelenséget nem önmagának tulajdonítja, mint van, hanem másoknak. De vajjon mi köze az ő oktalanságának a történelem logikájához, ahhoz a tételhez, a mire felépül az egész elbeszélés s a melynek, az író szerint is, példája akar lenni?

Az a hős, kinek pályafutásával Arany a maga kánonját igazolhatta volna, nem szánalmas, együgyü alak kellett volna hogy legyen, hanem nagy hős, tragikai vagy eposzi hős. Erre az alapozásra csak egy nagyszerű jellem építhető fel. Ennek következtében az egész mű conceptiója hibás, eltévesztett.

IV.

Hibás a mű conceptiója, mert akár történeti, akár költői igazságok demonstratiójához nem veszünk, nem vehetünk Hübele Balázsokat. Nem ezeknek, de a Sokratesek, Caesarok, Zrinyik és Széchenyik pályájából lehet leszűrni azokat az igazságokat, a melyekről aztán azt mondjuk: *magistra vitae*.

Úgy ám — hangzik az ellenvetés — de A délibábok hőse nem egyén, hanem típus; Arany a hatvanas évek ifjúságának egyik típusát rajzolja hősében — mondja Gyulai Pál.¹ Kozma Andor szerint a költő nehéz aggodalomba esve, fájdalmas gúnynyal rajzolt megdöbbenően igaz képet erről a hűbele, szalmalángos, nem eléggé alapos, tulságosan ábrándozó s eső-mörletesen kiábránduló modern magyar társadalomról.² Kozma szerint tehát A délibábok hősének a keretét a hatvanas évek magyar társadalma képezi s A délibábok hőse tulajdonképen ennek a — Kozma szerint modern (?) — társadalomnak a képviselője, típusa.

S mit mond a költő maga?

Ama hívő korról, az ifjúi ábrándok koráról fog énekelni, melyben pelyhes állal az ifjúi hit csak szépet s jót jövendől.

S ez álom nemcsak engem lelkesíte
 A nemzetnek volt az reménykora :
 Bizton közel várt megváltóira,
 Mindenkit egy vágy, egy érzés hevite,
 S elönté annak boldog mámora.
 Nehéz igánkat is paczkázva vittük,
 S mert láttuk a czélt, már elérni hiűtük.
 Elérni rögtön ; mert folyvást kimérten
 Haladni czélra nem természetünk,
 Számítani sem, se időben, se térben
 Szerény kitartás nincs a szittya vérben
 Lassu kimért munkát nem tűrhetünk

(A délibábok hőse I. r. 8—9. sz.)

Később is a költemény folyamán a költő azon felfogása érvényesül újra meg újra, hogy hőse a hatvanas évek ifjúságának típusa s hogy a költeményben rajzolt társadalom tulajdonképen a hatvanas évek társadalma. Bizonyos, hogy A délibábok hőse nem individuum; már magának a szónak a jelentése is mást mond. Típust rajzolt benne a költő s körülötte az egész akkori magyar társadalmat. S így a Gyulai és Kozma véleménye *együttesen* igaz.

¹ Gyulai Pál: Arany László munkái I. k. 18. l.

² Kozma Andor: Emlékbeszéd Arany László felett. Olcsó könyvtár. 1116. sz. 32 l.

Tehát a költő nem egy hübele alakkal, de egy egész hübele nemzedékkel igazolja a maga felfogását, conceptióját.

Az a kérdés már most, hogy a hatvanas évek ifjúsága csakugyan ilyen hübele ifjúság volt-é? hogy a hatvanas évek magyar társadalma valóban olyan, a milyen A délibábok hőséneke a társadalma?

Azt gondolom, a költőnek nincs igaza. Bizonyos hidegség, sok helyt ezinizmus hangján beszél az akkori ifjúságról s az akkori társadalomról.

Az akkori ifjúságban lehettek hibák. Sőt bizonynyal nem egy, nagyon sok volt, mert hát ugyan melyik korban nem követünk el hibákat s melyikben könnyebben, mint épen az ifjúságban? Juventus—ventus: fiatalság—bolondság. Hübelék, míg a világ világ lesz, mindig akadnak s legtöbben épen az ifjak között. De a hatvanas évek ifjúságáról, jóllehet a hübelék szokásos perczentje abban is jelen volt s élt, azt állítani, sőt valókép hirdetni, hogy az a kapkodás és szalmaláng ifjúsága volt — tévedés. Nem volt az olyan felületes, hogy hitte volna: csak kezét kell kinyujtania s már megvalósult a cél, ha más-kép nem, hát alápottyan az égből. Az az ifjúság nagyon komoly ifjúság volt. Sokat és komolyan tanult és dolgozott. Honnan került ki az alkotmányos élet első évtizedeinek komoly, lelkes és odaadó szakértelemmel dolgozó tisztviselői kara, ha nem épen ebből a hübeleséggel illetett ifjúságból.

Lángolt és lángolni fog az ifjúság örökké s lángolásában mindig lesz a szalmáéból is. Lángolt az az ifjúság is, jobban tán, de igazabban is a mainál. Megragadott minden alkalmat, hogy hazafiságával, magyar voltával az elnyomás ellen tüntessen. Kapott is minden gondolatot, mely a hon megmentésével valahogy kapcsolatban volt. Jól tette. 1848 márcz. 15-ödikét is az ifjúság csinálta meg. A szabadságharcz legértelmesebb, legderekabb és rettenthetetlen alantas tisztjei és közkatonái az ifjúságból kerültek ki. Hitte — s hite mindig többet foglal magában a valónál, — hogy a mint ő csinálta s védte meg a szabadságot, míg lehetett: a feltámasztás munkájából is sok vár reá. De hübelének mondani még se lehet. Nem szabad lekicsinyelni a kis dolgokat se.

Arany László eme felfogása, bár nem indokolható, mégis érthető. Őt öröklött tulajdonságai: komolysága, józansága, szemérmessége s reális életnézete visszatartották az ifjúság nagyzolásaitól. Kora érettsége pedig a lobbanékonysággal nem fért össze. Tapasztalt fővel, érett felfogással az ifjúkori tetteket egészen másnak látjuk, még ha magunk is bottlottunk annak idején. Háttha még — mint Arany László — elkerültük volt ezeket a botlásokat? Ekkor mindenesetre szigorúan meg- és elítéljük minden ifjúságnak a magatartását.

Hát a nemzet olyan volt-e a hatvanas években, a milyennek Arany László rajzolja?

A délibábok hőségének a társadalma délibábos társadalom. Nincs benne komoly józanság; nyomról nyomra lépve haladni nincs ereje. Kapkod terv nélkül, vagy tétlenségbe merülve, az égtől is segílyt remél.

Politikánk legmagyarbika:
A sült galamb várás politika.

Dolgozni nem szeret, nem is igen tud. Az a kép, mely a III. és IV. részben ezt a magyar társadalmat feltünteti — igaza van Kozma Andornak — megdöbbenítő. De abban nincs igaza, hogy ez a kép hű kép.

Voltak ennek a társadalomnak is, a melyet Kozma ok nélkül modernnek nevez, hibái. De vessük mérlegre a hatvanas évek társadalmát s könnyűnek nem fog taláztatni. Hiszen végtére is mi hozta létre a kiegyezést, ha nem a társadalom. Nem kicsinylenem én a többi segítő körülményt se, de az bizonyos, hogy ha a társadalom is alája hajtja fejét az iganak s megalkuszik vele, az osztrák uralom a külföldtől szenvedett vereségek ellenére is nálunk diadalra jut. A Deák-féle passiv ellenállás, a társadalom szívós ragaszkodása nemzeti jogaink iránt, s kitar-tása faji szokásaink mellett s hozzá kikerülése s megvetése az elnyomó hatalomnak: ezek hozzák létre a kiegyezést. Elmulaszt-hatott sok mindent ez a generáció, de a legfőbbet, mitől üdve s jövője függött, el nem mulasztotta. Megőrizte magyarságát s ezzel megóvta, illetőleg újra helyre állította alkotmányát. Annak a nemzedéknek mélyebb hite, nemesebb fájdalom, tartósabb

lelkesedése, kietlenebb kétségbeesése és emelkedettebb megnyugvása volt. Több is volt abban a nemzedékben — jegyzi meg Baráth Ferencz, A délibábok hőséneke egyetlen alapos kritikus. Ez a társadalom olyan magatartást tanúsított, a melynek következtében ezéjét elérte. Nem hibái maradnak mindenha emlékezetben, hanem erényei. Sem a történelem, sem a köz-tudat nem a vádnak elitélő szavával, hanem az elismerésnek megtisztelő dicséretével gondol rá. Mert jellemző tulajdonsága s egész magaviselete erény, tisztos önmérséklet, ildomos kitartás s eszélyes böseség volt. Deák Ferencz politikája eskis egy olyan komoly és nagyon is érett társadalommal jutott diadalra.

Ezért Arany László politikai költeményének maradandó s tartós beése nincs. A hősnak önzetlenséggel párosult rövid látásából fakadó kudarczai meghatnak s részvétre indítanak. Szánjuk a benne rajzolt fonákságokat. De igazi mély hatást sem a hős, se környezete nem kelt. Pedig mennyi jelesség van e költeményben! Erőteljes s szépen folyó nyelv, mely különösen a méllázó hangulatok festésében rendkívül hajlékony, a jellemek következetes megalkotása, az epizodikus részek hű rajza, különösen pedig a hűbele lélek pontos és nagyon finom ismerete mind a költő művészi képességének bizonyosságai.

És mégis muló értékű, mert felfogásában elhibázott. A kornak, melyről énekel, nem a jellemző, meghatározó tulajdonságát, legszembetűnőbb oldalát látta, hanem a kevésbé döntő, hogy úgy mondjam, minősítő vonását. De helyesen látnia a költőnek valóban nehéz is volt. Egyénisége, melyről Kozma azt mondja, hogy a legmodernebb költői egyéniség, a lelkese-dés mámorától ment volt úgy a költészetben, mint a közélet terén is. S ha másokban látott ilyesmit, könnyen délibábnak minősítette. Maga egészen komoly volt, jelszavak soha el nem ragadták. A munka, a folyton tartó és kitartó munka volt az ő életelve s egész élete.

Boldog, ki lassan nyomról lépve nyomra,
Egyszerre útján nagy szírt nem mered,

mondja és vallotta és cselekedte egész életében. Előtte a munka volt a legnagyobb erény. S ezért a hatvanas évek társadalmát,

a mely igaz — nem sokat dolgozott, mert nem adatott dolgoznia, könnyen ferde színben látta. Hiszen ő már tizennyolcz éves korában derék és komoly munkása az irodalomnak.

Ehhez járul még az, hogy tárgyát nagyon is a mából veszi, a mikor még a nézetek tisztázva, a vélemények elfogadhatólag kialakulva nincsenek; a mikor még a historia pragmatizmusa a látóhatárt meg nem tisztította a sok oda nem tartozó s a látást akadályozó elemet félre nem lökte.

Aztán *A délibábok hőse* tulajdonképen a kiegyező párt mellett van. Eszméi, elvei, egész felfogása a kiegyezést szükségesnek s üdvösnek, legalább is szükségképen üdvösnek hirdető pártéi. A kiegyező párt pedig, hívták annak vezérét Martinuzzinak, Károlyi Sándornak, vagy Deák Ferencznek, soha sem volt oly népszerű, mint magának a nemzetnek a tömege. Az eszmény, az ideal a rideg valónál, az elv a megalkuvásnál mindig szebb és költőibb, lelkesítőbb és felemelőbb. Ezért van, hogy, a mint maga Arany László megjegyzi,¹ a kiegyező pártnak alig van költészete. Egyéniségének a kiegyező párt eljárása tetszett. Ahhoz esatlakozott a napi politikában is, mint országgyűlési képviselő. Ennek a pártnak szellemében szól akkor is, mikor azt mondja: munkára int, küzdésre hí az élet (Későn. Lenau után) s akkor is midőn fedd, hogy

Nincs időnk az időre várni,
S mit szánk, szemünk meg bír kívánni,
Mind kell, egyszerre, ma.

(Tűnődés).

Egyéniségéből jön a figyelmeztetés, hogy nem jó Ikarusként a napba nézni, mert könnyen pocsolyába hullhatni. Tulhit, tulkétkedés egyaránt hiba. Középen, az arany középúton van a való, mert az emberek se szentek, se gazok mind. A politikai költő egyéniségéről már említett tanulmányában többször tesz megjegyzést (291 és 300 l.) De legalaposabban ott, hol a fényképet önmagáról írja meg (258. l.). „A ki lelkesült a hazáért, de reményeiben vagy kortársaiban csalódott, a ki lelkesült a jóért, szépért, igazságért, erkölcsökért, de eszményét az emberek közt

¹ A magyar politikai költészetről. Arany L. munkái II. köt. 258. l.

fel nem találja, a ki buzog az irodalomért, de hívatatlanokat lát annak templomában: az írhat szatirát a haza, morál, irodalom érdekében, de a merőben hideg és közönyös kedély soha". Arany is hidegnek, közönyösnek látszik eme szatirikus elbeszélésében, mert a kor hibáit kiméletlenül gunyolja, a léhaságot ostromozza, de azért az ő lelke ép úgy rajong fajáért, a magyarságért, mint azoké, a kik örökké csak hízelegnek a nemzetnek a kegyekért.

V.

Elég e tekintetben a *Hunok harezára* hivatkoznunk. Ezt 1874-ben olvasta fel a költő a Kisfaludy-társaságban. Merőben politikai költemény. Rövidre fogott képe ez a magyar faj s a germán népek között lefolyt s most is tartó hareznak.

Ez a harez Attila koporsójánál kezdődik. A világ pörölye eltűnt s a szolgaságba vert germán törzsek összetörni a hun igát feltámadnak. A harez kétségbeesett és rettentő volt. Nemzedékek nemzedékeket kiirtva ástak sírt maguknak. Az élők harezát a meghaltak is folytatják. Éjente alaktalan alakjuk megelevenül s fenn a levegő híg sötétjében folyik az iszonyú küzdelem (a mint ezt először Kaulbach, a híres német festő, vászonra vetette). Azóta örök ígézetképen maradt a két népen az iszonyú végzet, hogy köztük soha ne lehesse béke, de

Örökösen egymást támadva, gyötörve,
Leveretve százszor, soha meg nem törve,
S bár a kimerült test lankadva lerogyjon,
Szellemök egymástól nyugodni ne tudjon.
Életüket folyvást fenekedve töltsék
Éjüket, napjokat zaklassa gyűlölség.
Ha az egyik nyugszik, verje föl a másik,
Erejük fogytáig, lélekszakadásig.

A harez azóta foly földön, levegőben. A gyűlöletnek a furor hungarorum contra germanos és a furor germanorum contra hungaros-nak a küzködése. Folyik a harez ma is. De több ravaszsággal, mint eddig. Míg egyrészt hirdeti a német, hogy haldoklik a magyar, miénk lesz a bőre, addig szívós erejével felhasználja a technika csodás vívmányait megrontásunkra. Tűrő

munkával vasúton, hajón, gyárban, hutában, géppel, pörölylyel, gyaluval, mint hangyasereg száll meg minden helyet, hol a megélhetésnek valamelyes feltétele megellelhető.

És a magyar? . . . A magyar délibábian úszik, álmodozik, önbizalma esüggedt, hite, erélye megrendült, versenyheve nem bántja, serény munkásvágy nem sarkalja. Mintha csodára várna, mely diadalra segíti, mint a hogy eddig is megsegíté a magyarok istene.

Most odaszól a költő: Magyarom! eddig se csoda védett meg s holmi külön isten, de a kard, honszeretet, okos ildom, ép, józan, erős ész, önakarat. Félre a kishitűséggel, hú-hó helyett állj a porondra ki tettekkel, a munkával.

Fogd csak ez új feyvert igazán két kézre,
Leld ki csak a csinyját, tudj vele jól bánni.
A régi hatvágást ezzel is kivágni:
S jöhet a hódító nyíltan avagy titkon,
Tied ez a föld még, te vagy itt még itthon.

A *Hunok harca* sokkal sikerültebb, a legsikerültebb alkotása Arany Lászlónak. Maga is leginkább meg volt elégedve vele, mit tanúsít az a körülmény is, hogy míg többi műveihez nem nyúlt, ebben a művében később is egész sorokat javított.¹ Szerkezete, hangja, egész menete sajàtságos. Epikai kép ódai hangon epigrammai beosztással s fordulatokkal.

Bennünket azonban ezuttal a költemény politikai, jobban mondva, történeti háttére érdekel.

A történettudomány tanítása szerint nemzetünk hatalmi helyzete a mohácsi vereség után megakadályozta erőink szabad kifejtését, hosszú évszázadokon keresztül. Egy darabig még produkált nemzetünk világra szóló tetteket. Küzdött alkotmányáért s szabadságáért. Diadalhoz azonban nem jutott a germánság részéről fenyegető elnyelési törekvések miatt. Ellenben kifáradt, elalélt. A XIX. sz. elején a nemzeti élet oly csendes és nyugodt volt, hogy a mikor egyesek ébredve ébresztgetni próbálták a nemzetet, az ébresztgetés munkája nehezen ment. Úgy elpihent, úgy elaludt a magyarság, mintha ébredni többé nem is tudna.

¹ Gyulai: Arany László munkái I. k. 10 l.

S ez alatt a németesítő törekvés még gyorsabban tört ezélja felé. S így önkéntelenül is felmerült a kérdés, hogy van-e hát bennünk élni erő vagy a lengyel nép sorsa jövendők? A reform kor gigásai s ezek közt épen Széchenyi bizonyították be tényleg és elméletben, hogy nem a volt, hanem a fejlődő népek közé tartozunk, hogy élni fogunk. Erre kötelez multunk, hazánk természeti viszonyai, a magyar nép fizikai és lelki jellemvonásai. Fejlődésünk a 49-iki szabadságharcz után újra elakadt. A germánság diadalmaskodni látszott. S ekkor, kivált ellenségeink hirdették, hogy haldoklik a magyar.

Haldoklik-e hát a magyar? Erre felel meg Arany László a maga módja szerint. Megnézi a multat is, a jelent is, hogy felelete megálló legyen. Mi van a multban? A magyar s a vele rokon fajok hareza, ádáz viaskodása a germánság ellen. Nines ebben a végzetes tusában eddig se győző, se legyőzött. S mi van a jelenben? Az ellenség az igazi struggle vor lifet vívja utolsó döntő mérkőzésre állt ki. A magyar pedig nem veszi észre, hogy itt most a lenni vagy nem lenni kérdése dül el. A veszélyt észre nem vette s ha igen, tétlenül vár csodára. Ne várjon csodára, eddig se az védte. Munkára fogja erőit, hogy ellenét legyőzze. Így győzni fog. És csak így, szívós, kitartó munkával. Munkára fel, mert élni fogunk, kárörvendő ellenségeink akarata ellen is.

Tárgyilag véve tehát a Hunok hareza reánk nézt fontos, egész történetünket domináló jelenséggel függ össze: a nemzeti lét fennmaradásának feltételét tárgyalja. Ennyiben már tárgyilag is állandó érdeklődésre számíthat.

De bizonyítja érdeklődésünket, a költemény hatását, tartós és maradandó értékét az a felfogás is, a melylyel a költő tárgyat eladja, megjeleníti. Nemcsak a gondolati rész, t. i. a tárgy megismeréséhez szükséges jellemvonások, hanem az értelmi rész is, a hogy t. i. a költő tárgyat látja és láttatja, a valóság-nak megfelel. A délibábok hősében a szatira csipkedő élével ostorozza a nemzet hibáit, a Hunok harezában hazafias magyarságának hatalmas páthoszával száll síkra érette. Abban megrója nemzete hibáit, hogy megjavítsa, ebben hivatkozik erényeire, hogy történelmi küldetését sikeresen betöltse továbbra is. Ott

ócsárolja a nyegleséget, hübeleséget és kapkodást, itt pellengérré állítja a magyar ellenségeinek elbizakodottságát s ijesztgető huhogását. De mind a két költeményben a középponti eszme egy és ugyanaz; nem kapkodás, vagy esoda, hanem az előre-látó, erélyes és szívósan kitartó munka, a kulturális előhaladás legyen a népek versenyében a legfőbb eszközünk. Csak is így tarthatjuk fenn magunkat. Ez volt az ő lelkének idoleuma a magán életben, ezt akarta nemzetének is idoleumává tenni.

VI.

S ebben a tekintetben, igaza van Kozma Andornak, Arany László a legmodernebb költőnk. Politikánkban s közéletünkben a kulturális munka elve uralkodik. Pótolnunk kell évszázadok mulasztásait, hogy fölényünket megtarthassuk. A mit hirdettek s hirdetnek államférfiaink s a mit maga is hirdetett és munkált mint politikus, azt hirdeti e költeményeiben is. Nem sallangos az ő hazafisága, hanem okszerű s eszélyes. Nem a multon mereng, dicsérve annak letűnt fényét, hanem a jelenre függeszti szemeit s abból, a mi jó s üdvöt hozó, erősíteni, fejleszteni törekszik; a mi pedig nem jó, kivetni.

Ime Arany László politikai költészete is bizonyítja, hogy történelmünk s költészetünk két atyafigyermek, hogy a kettő egy nyomon jár. De régebbi politikai költészetünktől különbözik abban, hogy tárgyát a jelenből veszi s szinte napi politikát űz, a mi mindenesetre a költői hatás rovására esik s kivált követőinél, egyrészt Kozma Andornál, ki örökösen az uralkodó párt elveit szolgálta s Bartók Lajosnál, ki ezt örökösen szidalmazta, a végletekbe csapkod s költőietlenséggé fajul el. Mert csak meghatározó jellegű eseményekhez fűződő politikai tárgyú költemények őrizhetik meg a költőiség zománczát s csak akkor, ha a költő abban az eszményben a jellemző motívumot érvényesíti.

DR. KRISTÓF GYÖRGY.